

INLEIDING

Hoe rebellen analyseren?

Jeroen Adam, Bert Suykens en Koen Vlassenroot

1. Inleiding

We worden er dagelijks mee geconfronteerd, soms van zeer nabij. Wie regelmatig het nieuws volgt, krijgt al snel de impressie dat Europa in stijgende mate omringd wordt door een amalgaam van aan elkaar verbonden conflicten. Separatistische pro-Russische rebellen in Oost-Oekraïne, IS (Islamitische Staat) strijders in het Midden-Oosten en Noord-Afrika, ontelbare militias in Libië en het alsmaar terugkerende geweld in de Palestijnse gebieden, zijn enkel maar de meest prangende voorbeelden. Deze ‘gordel van instabiliteit’ vormt bovendien een steeds groter wordende bedreiging voor de veiligheid van het Europese continent zelf, getuige de aanslagen in Parijs en Brussel. Volgens sommigen is dit destabiliserend effect vooral het gevolg van het oncontroleerbare karakter van de strijdende partijen en deze conflictgebieden zelf. Deze representatie van conflictgebieden wordt, om begrijpelijke redenen, versterkt door de stortvloed aan gruwelijkheden die via allerhande sociale media in een mum van tijd de schermen van onze computer en televisie bereiken.

Dit boek wil, met zijn specifieke focus op rebellengroepen, deze simplistische of soms zelfs onjuiste visie bijstellen. Het zet zich af tegen die representaties die conflictgebieden beschouwen als regio’s van anarchie en wanorde, met het gebruik van geweld als laatste regulerende mechanisme. Hoewel vaak vergeten in een tijdsgewricht waarin de perceptie over rebellen gedomineerd wordt door de bijzonder brutale acties van radicale IS militanten in het Midden-Oosten, is geweld, hoe gruwelijk soms ook, maar één facet van datgene wat een rebellengroep vormt. Uiteraard betekent dit niet dat geweld zomaar weggedacht of gerelativeerd kan

worden, noch dat deze groepen de enige plegers ervan zijn. Rebellen groepen onderscheiden zich echter op twee verschillende niveaus: (i) ze zijn een specifiek type van politieke organisatie die een bedreiging voor de statelijke orde vormen, wat hen onderscheidt van criminele groeperingen; (ii) deze bedreiging heeft een duidelijke territoriale component, wat betekent dat rebellen de bedoeling hebben om bepaalde territoria op een directe of meer indirecte manier te controleren, al dan niet via het mobiliseren van geweld of de dreiging ertoe.

Zonder de geweldfactor te willen minimaliseren, poogt dit boek nuance te brengen door niet te focussen op spectaculaire gewelddaden – het zijn meestal deze die het nieuws halen – maar eerder te onderzoeken wat het betekent om dagdagelijks een rebellen groep en -opstand vorm te geven en hoe het alledaagse leven in gebieden waar rebellen groepen actief zijn of de controle uitoefenen eruit ziet. Aan de hand van een aantal zorgvuldig geselecteerde gevalstudies willen de auteurs van het boek nagaan wie deze groepen zijn, wat hen drijft, hoe ze opereren en wat hun impact is op hun bredere sociale omgeving. Rebellen groepen worden hierbij niet los gezien van deze sociale omgeving, maar als een inherent deel van de sociale organisatie.

2. Naar een relationele en historische analyse van rebellen groepen

Om los te komen van een eenduidige visie gefocust op geweld, wil dit boek een relationele benadering van rebellen en rebellen groepen aanbieden, een benadering die rebellen groepen niet als autonoom functionerende organisaties maar als sociale actoren begrijpt. Anders gesteld wil dit boek aangeven op welke manier rebellen en rebellen groepen een onderdeel zijn van bredere sociale structuren en maatschappelijke veranderingen én deze structuren en processen tegelijk mee vorm geven. Door te vertrekken vanuit terreinonderzoek, met vaak langdurig verblijf in de gebieden waar de behandelde rebellen groepen actief zijn, proberen we normatieve ideeën rond wat rebellen nu precies zijn en betekenen te doorbreken. Oorlogszones zijn dus niet per definitie gebieden waar geweld dagdagelijks de norm uitmaakt, maar waar het alledaagse leven, welliswaar in een specifieke context, blijft verdergaan. Ook in bijdrages waar geweld centraal staat, zoals deze van Anne Walraet over Zuid-Soedan of deze van Koen Vlassenroot over Oost-Congo, wordt het gebruik van geweld door rebellen groepen niet losgekoppeld van de sociale context waarin het plaatsvindt. Geweld wordt net begrepen als een inherent deel van de politieke en sociale organisatie, waar relaties tussen patroons en cliënten enerzijds, en gewapende groepen en de bevolking centraal staan.

Hoewel deze ‘relationele benadering’ op het eerste zich vrij voor de hand liggend lijkt, heeft deze meteen enkele verre gaande consequenties. Het is duidelijk dat rebellen niet als anarchistische barbaren kunnen begrepen worden die enkel gedreven worden door een ‘angeboren’ of ‘onvermijdelijke’ geweldsreflex. Tegelijk impliceert deze benadering dat de motivatie van rebellengroepen niet kan worden begrepen vanuit één overkoepelend en dominant verklaringsmodel (zoals ecologische schaarste, de aanwezigheid van kostbare erts en mineralen, ongelijkheid...). Niet alleen zijn deze verklaringsmodellen vaak gebaseerd op nationaal geaggregeerde data, tegelijk resorteert hun mono-causale eenvoud een grote aantrekkingskracht op de publieke opinie en op beleidsmakers die op zoek zijn naar efficiënte manieren om conflicten te vermijden en op te lossen. Desondanks slagen deze modellen er niet in de veelheid aan individuele motivaties, lokale politieke contexten en diversiteit tussen verschillende rebellengroepen te vatten.

De insteek voor dit boek is daarom ambitieus en bescheiden tegelijk. Bescheiden in de zin dat de auteurs niet tot doel hebben om allesomvattende verklaringen voor het ontstaan en het gedrag van deze rebellen te presenteren; ambitieus in de zin dat genuanceerde en gedetailleerde analyses worden nagestreefd. Deze insteek is onlosmakelijk verbonden met de specifieke methodologische benadering die aan de grondslag ligt van alle bijdragen in dit boek. Iedere bijdrage steunt op lange periodes van veldwerk, tijdens dewelke tientallen interviews en talloze uren van observatie hebben geleid tot een beter begrip van gewapende groepen, hun leden en hun relatie met de bredere sociale omgeving. Voor de meeste bijdragen betekent dit ook dat rechtstreekse interviews met rebellen mee de inhoud van de hoofdstukken hebben bepaald. Een logisch gevolg van deze specifieke, etnografische benadering is dat er onvermijdelijk wordt uitgegaan van het context-specifieke karakter van rebellengroepen. Hiermee raken we meteen aan het ambitieuze opzet van dit boek. Ondanks het gebrek aan omvattende verklaringsmodellen, heeft het boek de doelstelling om rebellengroepen te benaderen als complexe organisaties die enkel begrepen kunnen worden in relatie tot bredere sociale, economische en maatschappelijke processen. Deze aanpak zet onvermijdelijk een aantal schijnbaar logische tegenstellingen op zijn kop. Zo tonen verschillende bijdragen aan hoe het onderscheid tussen rebellen en civiele bevolking allesbehalve rigide is. Ook de veronderstelde tegenstelling tussen (informele) rebellengroepen en (formele) staatinstituties of het onderscheid tussen geweld/conflict en orde/vrede wordt op losse schroeven gezet.

Alle bijdragen in dit boek hebben ook een uitgesproken historisch perspectief. Verschillende rebellengroepen – zeker in conflicten van lage intensiteit – hebben een opvallend lange levensduur, in sommige gevallen twintig of zelfs veertig of vijf-

tig jaar. Doorheen deze cyclus – van oprichting, groei en bloei, overwinningen, nederlagen en vredesakkoorden – veranderen rebellengroepen constant, omdat ze zichzelf verplicht zien zich aan te passen aan de voortdurend veranderende context waarbinnen ze opereren. Tegelijk worden vele van deze bewegingen geconfronteerd met interne afscheuringen, wisselende coalities met andere gewapende groepen, of verschuivingen in doelstellingen en geografische focus. Een beweging als het Lord's Resistance Army (LRA) die al meerdere decennia bestaat, opereerde b.v. traditioneel in Noord-Oeganda en Zuid-Soedan maar heeft in 2005 zijn actieterrain verlegd naar het grensgebied tussen DR Congo en de Centraal Afrikaanse Republiek. In DR Congo kennen gewapende groepen dan weer een enorme evolutie sinds de start van het vredesproces in 2003, en hebben ze zich aangepast aan deze nieuwe realiteit. Rebellengroepen zijn m.a.w. geen statische organisaties maar laten zich kenmerken door een enorme flexibiliteit, een flexibiliteit die tot op zekere hoogte het succes van de groep bepaalt. Dit komt ook sterk tot uiting in de bijdrages over ULFA in Assam (India), FARC in Columbia of Mindanao (Filipijnen), waar rebellengroepen decennialang strijd voerden en verplicht waren wisselende allianties of strategieën te volgen om te kunnen blijven opereren.

3. Van normatieve tegenstellingen naar meervoudige complexiteit

Zoals al vermeld zet deze relationele en historische analyse van rebellengroepen een aantal courante tegenstellingen op losse schroeven. Door rebellengroepen te begrijpen als complexe actoren die zich voortdurend aanpassen aan hun veranderende omgevingen, zijn ze niet eenvoudig te vatten door normatieve of formele categorieën. In deze inleiding willen we een aantal van de meest voorkomende tegenstellingen tegen het licht houden en meteen ook de belangrijkste kernargumenten van de verschillende bijdrages presenteren.

Rebel versus civiele bevolking: oppressie, cohabitatie en collaboratie

Of het nu gaat over verkrachtingen in Oost-Congo of standrechtelijke executies in Irak, de relatie tussen rebellen en bevolking wordt vaak bedacht als een van oppressie en uitbuiting, met een hoge graad van brutaliteit en geweld als ingrediënten. Rebellengroepen worden gezien als terend op een weerloze en onschuldige lokale bevolking die overgeleverd is aan een zootje ongeregeld dat plundert en brandschat, verkracht en moordt. Zoals reeds eerder gezegd, willen we deze realiteit niet

ontkennen. Ze is immers maar al te tastbaar voor iedereen die er mee te maken krijgt, inclusief een heel deel van de onderzoekers die meewerkten aan dit boek. Geweld is een inherent kenmerk van conflictgebieden, die vaak zonder meer als humanitaire catastrofes kunnen worden omschreven. Binnen dergelijke realiteit lijken rebellen en burgerbevolking twee duidelijk onderscheiden groepen te zijn, vaak weergegeven als daders en slachtoffers.

Maar dit soort humanitaire catastrofes herbergt ook een andere, veel minder eenduidige realiteit. In de meeste conflictgebieden is er sprake van een zekere cohabitatie tussen bevolking en rebellengroepen, vrijwillig of gedwongen, en waarbij contact soms sporadisch en vaak vluchtig is. In een aantal gevallen is het soms zelfs zeer moeilijk om te onderscheiden wie een rebel is en wie niet. Vele conflictregio's laten zich tevens kenmerken door een dunne lijn tussen private veiligheidsagenten, paramilitaire groepen, intern verdeelde veiligheidsdiensten en groepen die als rebellen worden omschreven. Rebellen bezetten immers ook andere maatschappelijke posities en vervullen verschillende identiteiten tegelijkertijd. Om het eenvoudig te stellen: een rebel is ook een zoon (vaker dan een dochter) of een vader (vaker dan een moeder), maar kan evengoed een boer, een leerkracht, een ondernemer of een intellectueel zijn.¹ In recent veldwerk naar rebellengroeperingen in de Zuidelijke Filippijnen, bleek het b.v. vrij aanvaard om een job als staatsambtenaar te combineren met een rol als rebel (die nota bene diezelfde staat bevecht). Op de vraag naar het waarom van deze vreemde combinatie was het antwoord vrij eenvoudig: iedereen zoekt namelijk een manier om zijn familie te onderhouden of zijn sociale positie te verbeteren.

In vele conflictgebieden zijn de familiale of vriendschapsbanden tussen rebellen en bevolking zeer intiem en nauw. Mensen hebben een broer of jeugdvriend in een rebellengroep, of participeerden toen ze jong waren zelf aan de opstand. Zo toont het werk van de antropologe Alpha Shah duidelijk aan dat de Maoïstische rebellen in ruraal India zeer nauwe contacten onderhouden met de lokale bevolking. Dergelijke contacten zijn cruciaal om de legitimiteit van deze groepering te begrijpen.² Haar conceptueel werk wordt specifiek gebruikt in dit volume om de lokale inbedding van rebellen in Burundi en Assam (India) beter te begrijpen. Rebellen zijn dus zeker niet per definitie afgesneden van het 'normale' leven, maar nemen er actief aan deel. Ze worden vaak ook beschouwd als 'onze jongens', of als de verdedigers van een bepaalde gemeenschap. In zo'n gevallen is er sprake van collaboratie, of verregaande samenwerking tussen rebellengroepen en de bevolking. Voedsel en onderdak, maar ook andere middelen worden vanuit vormen van patriotisme of populaire steun aan rebellen verschaft. Terwijl we er niet blind mogen voor zijn dat

dit soms met geweld wordt afgedwongen of dat angst mensen aanzet om rebellen-groepen te helpen, is deze samenwerking, zoals verscheidene bijdrages zullen aantonen, ook vaak het gevolg van een gevoel van verbondenheid, van gedeelde waarden of ideologie. Zoals Judith Verweijen aantoonde in haar bijdrage over Mai Mai in Oost-Congo, is dit laatste een belangrijk element om te begrijpen waarom delen van de bevolking en ook elites steun verlenen aan gewapende groepen, evenwel zonder het belang van directe of indirecte dwang uit het oog te verliezen.

Zoals hierboven reeds aangehaald, combineren rebellen(leiders) vaak ook diverse vormen van autoriteit en kan één en hetzelfde individu, afhankelijk van de omstandigheden, zowel rebel, traditioneel leider en politicus zijn. Rebellen kunnen hierbij bogen op zowel gewapende als niet gewapende rollen en zowel ondergronds als bovengronds opereren. De bijdrage van Jeroen Adam en Boris Verbrugge illustreert hoe rebellen in de zuidelijke Filippijnen een intrigerende ‘hybride’ autoriteit hebben ontwikkeld waarin de positie van rebel vaak wordt gecombineerd met die van politicus en traditionele/religieuze leider. In andere gevallen onderhouden rebellen zeer nauwe contacten met politici of traditionele/religieuze autoriteiten, onder meer via familierelaties. Vaak gaat het hierbij om een zogenaamde win-win situatie. Voor de rebel betekent dergelijk contact een erkenning van de eigen legitimiteit, voor de traditionele/religieuze autoriteit gaat het om een uitbreiding van zijn macht en controle. In dergelijke situaties wordt de scheidingslijn tussen rebel en (burger)bevolking heel dun. Er wordt constant geopereerd rond deze scheidingslijn; rebellen participeren in publieke fora om vervolgens zich weer te profileren als lid van een gewapende organisatie. Eerder dan dit als een vorm van cynisch opportunisme te zien, kan gesteld worden dat het strategisch wisselen tussen diverse vormen van autoriteit en identiteit een noodzakelijke voorwaarde is voor elites en rebellen om hun geprivilegieerde status te behouden in een volatiele en vaak onvoorspelbare conflict-regio.

Anarchie – (Goed) bestuur

Conflictgebieden worden vaak gepercipieerd als plaatsen van anarchie, waar alle vormen van bestuur zijn verdwenen en de enige resterende wet, deze van de sterkste is. Deze portretering kan het best gezien worden als een Hobbesiaanse omgeving waarin ieder tegen allen strijd voert. Zo omschreef in een vaak geciteerd artikel in het tijdschrift “The Atlantic Monthly” de Amerikaanse journalist Robert Kaplan begin jaren negentig grote delen van West-Afrika als ten prooi gevallen aan anarchie door demografische druk en imploderende regimes, mede in de hand gewerkt

door het bereiken van de grenzen van de ecologische draagkracht. Ook waar- schuwde hij voor grensoverschrijdende effecten van de toenemende mobilisatie van jongeren in gewapende groepen.³ In lijn met sommige van de hedendaagse voor- stellingen van een gordel van onbestuurbaarheid van Oekraïne tot Libië, stelde Kaplan dat de diverse conflicten in West-Afrika begin jaren negentig onvermijde- lijk een bedreiging vormden voor de veiligheid in West-Europa. Het beeld dat geschetst wordt is dat van een totale anarchistische bestuurloosheid die zich als een olievlek over de gehele regio en uiteindelijk de volledige wereld dreigde te versprei- den. Hoewel de kaplaniaanse visie niet enkel in de wetenschappelijke literatuur werd verworpen, maar ook in de journalistieke rapportering over conflicten werd bijgesteld, blijft een geweld festish⁴ toch bestaan. Zoals de bijdragen in dit boek illustreren, geeft dit beeld van een Hobbesiaans landschap zonder Leviathan niet alleen een bijzonder sombere wereldvisie weer, maar bleek ze tevens niet echt te stroken met de werkelijkheid. Verschillende bijdragen van dit boek tonen aan dat rebellengroepen niet eenzijdig gericht zijn op destructie maar mee vorm pogen te geven aan de maatschappij waarin ze opereren. In een aantal gevallen trachten ze zelfs als een regulerende organisatie op te treden, taksen te innen, recht te spreken en sociale voorzieningen uit te bouwen. Alhoewel bijvoorbeeld ook een groep als IS aan rebellenbestuur deed, bleef dit en de redenen waarom IS dit meende te moeten doen, onderbelicht door een, niet geheel onbegrijpelijke, focus op hun gruwelijke gewelddaden, waarbij het laatste het eerste bijna ironiseerde.

Een veel voorkomende praktijk is het aanbieden van bescherming aan specifieke groepen, gemeenschappen of in bepaalde economische sectoren zoals b.v. de mijn- bouw of boskap. Deze bescherming gebeurt meestal in ruil voor het betalen van taksen, hetzij in cash of in natura, en laat economische operatoren toe hun activitei- ten verder te zetten en garandeert rebellen een constante toestroom van middelen. Het succesvol innen van dergelijke taksen vormt vaak een centrale component voor de verdere uitbouw van de organisatie van de gewapende groep. Maar financiële steun kan ook gegenereerd worden via het mobiliseren van remittances, of donaties van diaspora-groepen aan gewapende groepen die opereren in hun regio van herkomst. Zo wordt algemeen aangenomen dat het ‘succes’ van één van de best georganiseerde rebellengroepen van de 20ste eeuw, de Tamil Tijgers in Sri Lanka, voor een groot deel kan verklaard worden door de rijkelijke donaties van Tamils vanuit de VS en Canada. De grens tussen donatie en dwang blijft hierbij zeer dun en verschillende vormen van zogenaamde informele taxatie komen zeer dicht bij wat als afpersing kan worden omschreven. Het is evident dat deze praktijken niet kunnen begrepen worden als een normaal democratisch sociaal contract afgesloten

tussen twee gelijkwaardige partijen. Het volstaat hierbij eraan te herinneren dat de rebellengroep een duidelijk strategisch voordeel heeft door zijn capaciteit tot het gebruik van geweld. Maar tegelijk kan niet worden ontkend dat rebellen voor hun overleven evenzeer afhankelijk zijn van enige vorm van populaire steun en legitimiteit en er dus duidelijke grenzen zijn aan hun mechanismen van uitbuiting of exploitatie. Ook hier dient erop te worden gewezen dat de bevolking geen passieve actor is maar zelf een zekere capaciteit heeft om grenzen te stellen aan het gedrag van rebellengroepen. Ten slotte dienen een reeks vraagtekens te worden gezet bij het democratische karakter van nationale en lokale staatsinstellingen in de bestuurde conflict-regio's. Een normatief onderscheid tussen rebellengebieden als a priori problematisch en autoritair en een statelijke ruimte als a priori democratisch en transparant, is niet alleen misleidend maar ook gevaarlijk.

Naast de organisatie van bescherming in ruil voor taxatie, bieden rebellengroepen ook vaak vormen van conflict-bemiddeling en rechtspraak aan. Dit kan gaan van Sharia of revolutionaire Maoïstische rechtbanken, over vormen van traditionele rechtspraak waar ook andere lokale autoriteiten bij worden betrokken, tot het instellen van informele instanties belast met rechtspraak. De praktijk is meestal een creatieve mix van diverse fora en praktijken van rechtspraak waarin een rebellengroep zich probeert te profileren als een echte proto-staat. Deze rechtbanken zijn vaak verrassend populair omwille van de snelle en duidelijke manier waarop recht wordt gesproken, ook al lijken de strafmaten vaak buitensporig en in het voordeel van diegene die steun zocht bij rebellengroepen. Ze zijn ook een uitgelezen opportuniteit voor rebellengroepen om zich als een legitiem alternatief tegenover formele staatsinstituties of traditionele instanties te presenteren. Formele rechtspraak is immers veelal duur, tergend traag en onderhevig aan corruptie en favoritisme, waardoor informele vormen van rechtspraak makkelijk aan populariteit winnen. Tegelijk vormen eigen fora van rechtspraak een uitgelezen forum voor een rebellengroep om zijn autoriteit te bewijzen door toe te zien of de strafmaat wordt nageleefd, veroordeelden effectief worden bestraft of opgesloten en hiermee een einde wordt gemaakt aan een bestaand klimaat van straffeloosheid. Zo zorgen deze rechtbanken uiteindelijk potentieel ook voor een zekere vorm van stabiliteit. Bestuur door rebellengroepen staat centraal in de bijdrages van Marlies Casier over Koerdische rebellen in Syrië en Romain Mallejacq over krijgshoofd Massoud in Afghanistan. In het eerste geval vormt rebellenbestuur een onderdeel van een autonomiestreven waarbij een type van proto-staat wordt ontwikkeld; in het tweede geval wordt er niet enkel nagegaan hoe lokaal bestuurszaken worden opgenomen, maar hoe dit zich ook kan vertalen in een buitenland-politiek in de vorm van rebellendiplomatie.

Rebellen versus de staat

In een poging hun legitimiteit te versterken, experimenteren rebellengroepen vaak met het ontplooiën van eigen bestuursactiviteiten, hetzij door het installeren van eigen structuren hetzij door het mobiliseren van bestaande statelijke structuren en personeel. Vaak wordt hierbij een discours van statelijkheid gemobiliseerd, die het geloof in de staat als ultieme maatschappelijke organisatievorm uitdraagt en de geloofwaardigheid tegenover de bevolking dient te versterken. Het ultieme doel van dergelijke activiteiten is uiteraard om de controle over diezelfde bevolking te verstevigen en een permanente stroom inkomsten te garanderen. Door de recuperatie van staatsstructuren of het mobiliseren van een statelijk discours, neigt uiteindelijk de scheidingslijn tussen rebellengroepen en de staat te vervagen. Terwijl het voor de hand liggend lijkt dat rebellengroepen en overheden diametraal tegenover elkaar staan, is deze tegenstelling in de dagdagelijkse praktijk vaak minder eenduidig en raken statelijke en parallelle rebellenstructuren vaak sterk met elkaar verweven, met als gevolg een bijzonder hybride bestuurlijk landschap.

Zoals uit de cases in dit boek blijkt, blijven staatsambtenaren wiens gezagsgebied onder controle komt te staan van rebellengroepen, vaak gewoon verder functioneren. Deze ambtenaren ontvangen echter niet langer hun bevelen van de reguliere overheid, maar van rebellenleiders. In een aantal gevallen kenden deze ambtenaren voordien al een zekere mate van autonomie, die hen toeliet om flexibel om te gaan met de veranderende situatie. Elders zijn diezelfde staatsambtenaren soms het project van een specifieke rebellengroep genegen, zoals bijvoorbeeld het geval was in de door de Tamil Tijgers gecontroleerde gebieden in Sri Lanka. Zelfs wanneer dit niet het geval is, ontstaat vaak een zekere informele samenwerking tussen rebellen en overheidsambtenaren, hetzij uit opportunisme hetzij uit een drang tot overleven. Dergelijke samenwerking kan rebellen helpen om fondsen te mobiliseren (vaak via de recuperatie van reguliere belastingen) en bepaalde bestuursactiviteiten uit te bouwen, en kan tegelijkertijd lokale ambtenaren een zekere mate van bescherming bieden zodat deze hun activiteiten verder kunnen zetten. Voor het innen van taksen heeft de lokale ambtenaar de goedkeuring of steun nodig van een rebellengroep, terwijl dezelfde rebellengroep evengoed steunt op de capaciteit van deze ambtenaren om een eigen taxatie systeem uit te bouwen. Als gevolg worden ook door rebellen bestaande formele bestuurspraktijken gerecupereerd en gelegitimeerd, en uiteindelijk het geloof in de staat als ultieme organisatievorm versterkt. Een illustratie hiervan is de drang tot statelijkheid bij Congolese rebellengroepen, waarvan een gevalstudie uitvoerig wordt besproken in dit volume door Koen Vlassen-

root. Dit voorbeeld toont aan hoe rebellen bepaalde formele staatsinstituties bevestigden en zelfs uitbreiden en uiteindelijk de symbolische aanwezigheid van de staat mee versterken in regio's die vaak gekenmerkt stonden door een zwakke inplanting en functioneren van de staat.

Ook als er geen rechtstreeks contact of samenwerking is tussen rebellen en vertegenwoordigers van de staat, nemen rebellengroepen vaak een aantal symbolen over, die we traditioneel vereenzelvigen met de staat. Ze maken veelvuldig gebruik van allerhande formulieren of stempels (soms 'geleend' van de staatsoverheid), of ze heffen een specifieke (nationale) vlag, of richten zelfs kerkhoven op waar gesneuvelden kunnen herdacht worden als symbool van patriotisme. Door deze staatspraktijken lijken rebellengroepen een voorafname te doen op het in handen krijgen van de staat en hun legitimiteitsstreven een materiële basis te geven.

Greed versus grievance

Zoals ondertussen duidelijk is, wijst onze relationele benadering van rebellengroepen mono-causale verklarende modellen voor het ontstaan van rebellengroepen nadrukkelijk af. Veruit de meest populaire van deze mono-causale benaderingen is deze die het ontstaan van zowel conflict als rebellengroeperingen probeert te verklaren vanuit persoonlijke zelfverrijking (zogenaamde *greed* of hebzucht) of die de kans op gewapend verzet afmeet aan de mogelijkheid tot economische verrijking. Deze benadering werd vooral populair vanaf de late jaren negentig als een groep economen een statistische correlatie detecteerde tussen het voorkomen van gewapend conflict en een hoog aandeel in de nationale economie van de export van primaire natuurlijke hulpbronnen.⁵ De verklaring die hierbij werd geformuleerd is dat deze primaire natuurlijke hulpbronnen een makkelijke bron van inkomsten vormen voor rebellengroepen en dus gewapende strijd aanwakkeren door een verhoogd vooruitzicht op plundering. Vandaar ook het argument dat de drijfveren van deze rebellengroepen enkel kunnen terug gebracht worden tot persoonlijke verrijking en hebzucht.

Dit argument is onlosmakelijk verbonden met een andere belangrijke visie die vanaf eind jaren negentig opgang maakte en die poneerde dat gewapende conflicten voornamelijk moeten begrepen worden als nieuwe vormen van economische regulering, controle en handelingen, die gemeenzaam worden omschreven als onderdelen van nieuwe 'oorlogseconomieën'. Het objectief van deze oorlogseconomieën is om de situatie van gewapend conflict te continueren, eerder dan te beëindigen, omdat bepaalde groepen hier economisch voordeel uit halen.⁶ Hoewel deze litera-

tuur in al zijn variëteit enkele belangrijke debatten heeft geopend, blijft het dominante beeld er één van rebellen als ‘profit-maximizing agents’. Door zijn eenduidigheid heeft dit argument veel weerklank gevonden bij een brede waaier aan beleidsmakers en NGOs die hier ook zeer concrete beleidsmaatregelen konden op afstemmen. Deze beleidsmaatregelen komen er in de kern op neer dat rebellengroepen niet langer toegang hebben tot de exploitatie en handel van hun natuurlijke hulpbronnen. De campagne ‘Geen bloed aan mijn gsm’ die enkele jaren terug door een coalitie van Belgische NGOs werd gelanceerd om de handel in coltan vanuit Oost-Congo aan te klagen, is hiervan ongetwijfeld één van de bekendste. Deze campagne argumenteerde dat de oorlog in Oost-Congo kon worden stil gelegd door rebellen economisch ‘droog te leggen’ en er dus voor te zorgen dat gewapende strijd niet langer economisch rendabel was. Dergelijke argumentatie heeft uiteindelijk geleid tot talloze interventieprogramma’s en heeft zelfs gediend als inspiratiebron voor het uitwerken van een Amerikaanse en Europese regelgeving die de industrie aanmoedigt niet langer grondstoffen uit conflict-gebieden in hun productieteketen te verwerken.

Zoals verschillende bijdrages in dit boek illustreren, kan niet worden ontkend dat diverse economische belangen in gewapende conflicten een belangrijke rol spelen. Tegelijk waarschuwen deze bijdragen voor die analyses die gewapend conflict eenzijdig aan economisch opportunisme toeschrijven en rebellen reduceren tot een zogenaamde “homo economicus”.⁷ Niet alleen blijken zgn. oorlogseconomieën complexe systemen van economische regulering en interactie te zijn die niet enkel gewapende groepen ten goede komen, maar waar ook niet-gewapende actoren mee van profiteren die niet noodzakelijk een belang hebben bij het in stand houden van het conflict, en waar uiteindelijk ook een groot deel van de getroffen bevolking van afhankelijk is voor haar eigen overleven.⁸ Het stilleggen van dergelijke economische activiteit houdt dan ook het risico in dat ook niet-direct betrokkenen een hoge prijs betalen. Bovendien blijkt uit de realiteit dat oorlogseconomieën de neiging hebben ook na het formele einde van een conflict grotendeels intact te blijven, en dus vredesprocessen hierop een beperkte invloed ressorteren.

4. De rol van ideologie

Het valt in de hedendaagse literatuur over interne conflicten of rebellengroepen op dat amper aandacht gaat naar de rol en betekenis van ideologie. Niet toevallig met het einde van de Koude Oorlog is ideologie als cruciaal element voor het ontstaan en het begrijpen van rebellenorganisaties sterk onder druk komen te staan. Zo stelt

het greed-discours bijvoorbeeld dat ideologie meer en meer dient als een laagje vernis waaronder een agenda van zelfverrijking zit verborgen. Illustratief is ook de zogenaamde ‘New Wars’ these die gewapend conflict na de val van de Berlijnse muur in stijgende mate gelijk stelde met een gecriminaliseerde activiteit zonder duidelijke geformuleerde politieke doelstellingen.⁹

Met de teloorgang van de Sovjet-Unie en het toenemende belang van een vorm van marktsocialisme in China leek alvast één type van ideologische inspiratie onder druk te staan. Desondanks blijven er nog altijd een aantal Marxistische of Maoïstische groepen actief, zoals de Naxalieten in India of de New People’s Army (NPA) in de Filipijnen en de Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia (FARC). Bovendien mogen we niet in de val trappen om ideologische projecten simpelweg in een links-rechts tegenstelling te duwen. Islamistische, Christelijke of Hindoeïstische ideologieën of etnisch-nationalistische ideologieën omtrent autonomie en zelfbeschikking blijven een belangrijke factor die rebellengroepen motiveren, maar ook om de aantrekkingskracht van deze rebellen bij de burgerbevolking helpen te begrijpen. Het is onze overtuiging dat de mobiliserende functie van ideologie in gewapend conflict de voorbije 2 decennia systematisch onderschat is, hoewel recent enkele invloedrijke boeken dit debat terug op de agenda hebben geplaatst.¹⁰

Het is ongetwijfeld kenmerkend voor een bepaald type van analyse dat zich eerder beroept op kwantitatieve data dan op etnografisch onderzoek of veldobservaties, om te stellen dat rebellie wordt gemotiveerd door een drang naar verrijking. Het is alleszins opvallend hoe deze argumenten amper opduiken als er naar de motivaties van onze ‘eigen’ Syrië strijders wordt gekeken, die meestal verklaard worden vanuit een proces van (ideologische) radicalisering. Feit is dat het toetreden tot een bepaalde rebellengroep een onwaarschijnlijke opoffering betekent, zowel voor het dagelijks economisch overleven als voor de eigen fysieke integriteit. Specifieke ideologische projecten, hoewel niet altijd passend binnen een liberaal-democratische traditie, spelen dus een rol in motivatie en engagement voor een bepaalde rebellenorganisatie, gewapend of niet-gewapend. Het wegzetten van ideologie als niet meer dan een laag vernis, maakt het onmogelijk om relaties tussen rebellen en de burgerbevolking te begrijpen.

Ideologieën die focussen op autochtonie spelen zowel een rol in Oost-Congo (Judith Verweijen) en Assam (Anwsha Dutta en Bert Suykens), Maoïstisch-geïnspireerde groepen zijn of waren actief in Columbia (An Vranckx) en de Filipijnen (Jeroen Adam en Boris Verbrugge). In de bijdrage die waarschijnlijk het meest uitgebreid ingaat op de ideologische formatie van verzetsbewegingen behandelt

Bruno De Cordier hoe de pan-islamitische beweging Hizb ut-Tahrir, weliswaar zonder een gewapende vleugel te bezitten, toch als staatsgevaarlijk kan worden gezien, net door haar ideologische werk rond de herinstelling van het kalifaat dat alle moslims zou kunnen verenigen.

5. Rebellen na het het conflict?

Tenslotte dient ook nog aandacht te worden besteed aan wat met rebellen gebeurt wanneer conflicten formeel worden beëindigd. Verschillende hoofdstukken tonen aan dat vredesprocessen niet noodzakelijk het einde betekenen van rebellengroepen maar deze in sommige gevallen een extra impuls geven, bijvoorbeeld door een mislukt militair integratie- of demobilisatie-proces. Elders pogen rebellengroepen hun streven en belang veilig te stellen door zich om te vormen tot politieke partijen, een proces dat in de praktijk veelal moeilijk verloopt.

Het voeren van vredesbesprekingen of het sluiten van een vredesakkoord betekent niet noodzakelijk een (plotse) overgang van oorlog naar vrede, van conflict naar stabiliteit. Zoals uit verschillende hoofdstukken van het boek blijkt, is het vaak helemaal niet duidelijk waar vrede begint en oorlog eindigt. Ook al vervellen rebellengroepen tot politieke partijen, dit betekent niet automatisch dat oorlogslogica's meteen worden opgeborgen. Op dezelfde manier zijn er ook tijdens lopende conflicten vaak grote periodes van (relatieve) rust of vrede. Deze situaties worden in de literatuur als 'no-war-no-peace' aangeduid.¹¹

Het is van cruciaal belang om te beseffen dat de meeste rebellengroepen – en dit in tegenstelling tot deze waar we het meeste over horen – opereren in zogenaamde conflicten van lage intensiteit: waar er relatief weinig (dodelijke) slachtoffers vallen, waar er vaak lange periodes van relatieve rust zijn die worden afgewisseld met meer actieve gevechtsperiodes, of waar kleine groepen strijders af en toe gerichte aanvallen uitvoeren. Conflicten van hoge intensiteit, waar er vaak een echte frontlijn is waarlangs gevochten wordt en er aanhoudende gevechten zijn waarbij veel slachtoffers vallen, zijn in de praktijk veel minder voorkomend.

Zeker in deze no-war-no peace situaties is het belangrijk om de dagdagelijkse realiteit op het terrein te begrijpen eerder dan de aandacht te richten op de normatieve of formele condities van oorlog en vrede. Hoewel het formele condities van een vredesproces zijn die de overgang van een rebellenleider naar politicus bepalen, leert de dagdagelijkse realiteit op het terrein dat dergelijke overgang mee wordt bepaald door een aantal contextuele parameters. Hetzelfde geldt voor een economie die georganiseerd werd ten tijde van het conflict, en hoe deze zich gaat gedragen na

het afsluiten van een vredesakkoord. Uit de behandelde cases valt op dat militaire, politieke, sociale en economische structuren en netwerken die tijdens de oorlog werden opgebouwd, een sterke overlevingsdrang hebben in een formele vredescontext. Ex-rebellenleiders gaan zich formeel integreren in een nieuw leger of richten politieke bewegingen op, maar doen er alles aan om hun eigen politieke en economische machtsbasis in stand te houden. Vele van diegenen die een zekere macht en autoriteit hebben opgebouwd tijdens het conflict, blijven vaak essentiële actoren in een post-conflict context (uitzondering zijn de eerder zeldzame gevallen, zoals bij de Tamil Tijgers in Sri Lanka, waarbij één partij de andere van de kaart weet te vegen). Tomas Van Acker toont duidelijk aan dat partij-politieke organisatie in post-conflict Burundi voor een groot deel gestoeld blijft op banden die tijdens de burgeroorlog werden gesmeed. Het blijft afwachten hoe de FARC rebellen (zie de bijdrage van An Vranckx) die na meer dan vijftig jaar actief te zijn, een vredesakkoord met de Colombiaanse staat hebben gesloten, zich na de oorlog zullen heruitvinden.

Het is met andere woorden ook hier essentieel continuïteit eerder dan discontinuïteit in rekening te brengen. Zoals rebellengroepen meestal geen radicaal nieuw bestuursproject installeren maar veeleer bestaande instituties naar hun hand proberen te zetten, zo kan de transitie naar een zogenaamde ‘post-conflict’ fase ook niet als een radicaal breukmoment van oorlog naar vrede worden begrepen, laat staan een terugkeer naar een pre-conflict normaliteit. Tegelijk blijft het belangrijk om ook in situaties van formeel conflict niet elke verandering te willen verklaren vanuit dit conflict zelf. Er blijven b.v. vormen van autoriteit, economische activiteit en religieuze of andere maatschappelijke groeperingen bestaan die niet per definitie radicaal veranderen door het conflict zelf, ook al vindt er een zekere aanpassing plaats.

Rebellengroepen hebben dus wel een impact op allerhande maatschappelijke veranderingen, maar moeten ook niet worden gezien als almachtige organisaties die maatschappijen in hun geheel weten te transformeren. Ook is het evident dat verschillende van de transformaties waar conflictgebieden door gaan niet enkel kunnen worden verklaard vanuit deze conflict-situaties zelf. In onze zoektocht naar analyses van hedendaagse rebellengroepen, is het dan ook essentieel de juiste balans te vinden tussen lokale, nationale en globale processen die mee deze situaties bepalen.

Bibliografie

- Cederman, Gleditsch and Buhaug (2013) *Inequality, Grievances, and Civil War*, Cambridge: Cambridge Studies in Contentious Politics
- Collier, P. (2000), *Economic Causes for Civil Conflict and their Implications for Policy*, Washington DC: World Bank
- Cramer, C. (2002), Homo economicus goes to war: methodological individualism, rational choice and the political economy of war, *World Development*, 30 (11): 1845-1864.
- Goodhand, J. (2004) From War Economy to Peace Economy? Reconstruction and State Building in Afghanistan, *Journal of International Affairs*, 58 (1): 155-174.
- Goodhand, J. (2000) Research in Conflict Zones: Ethics and Accountability, *Forced Migration Review* (8)
- Kaldor, M. (1999) *New and Old Wars. Organized Violence in a Global Era*, Polity Press: Cambridge.
- Kaplan, R. (1994) The Coming Anarchy. How Scarcity, Crime, Overpopulation, Tribalism and Disease are Rapidly Destroying the Social Fabric of Our Planet, *The Atlantic Monthly*,
- Keen, D. (1997) A Rational Kind of Madness, *Oxford Development Studies*, 25 (1): 67-75.
- Richards, P. et al. (2004) *No Peace, No War. An Anthropology of Contemporary Armed Conflict*, Columbus: Ohio State University Press.
- Shah, A. (2013) The Intimacy of Insurgency. Beyond Coercion, Greed or Grievance in Maoist India, *Economy and Society*, (42 (3): 335-3

Noten

- ¹ Opvallend veel rebellenleiders hebben overigens master of Ph.D. diploma's op prestigieuze universiteiten behaald. Zo studeerde Charles Taylor, de notoire leider van het NPFL (National Patriotic Front of Liberia) aan het Amerikaanse Bentley college, was Nur Misuari, oprichter van het MNLF (Moro National Liberation Front) een bekende linkse intellectueel aan de prestigieuze UP (University of the Philippines), en studeerde John Garang, leider van het SPLA (Sudan People's Liberation Army) aan het Grinnell College in Iowa en de Universiteit van Dar es Salaam.
- ² Shah, 2013
- ³ Kaplan, 1994
- ⁴ Deze term is afgeleid van Jonathan Goodhand (2000) die wijst op het gevaar van een 'conflict fetish' bij onderzoek in conflictgebieden.
- ⁵ Collier, 2000
- ⁶ Keen, 1997
- ⁷ Cramer, 2002
- ⁸ Goodhand, 2004
- ⁹ Kaldor, 1999
- ¹⁰ Cederman, Gleditsch and Buhaug, 2013
- ¹¹ Richards, 2004